

О.І. ШИНДЕР

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ПОШИРЕННЯ РІДКІСНИХ РАННЬОВЕСНЯНИХ ВИДІВ ФЛОРИ МУРАФЬСЬКИХ ТОВТР

Описано нові місцезнаходження 11 рідкісних ранньовесняних видів флори Мурафських товтр та наведено дані щодо їхнього поширення в регіоні.

Мурафські товтри (МТ) є складовою частиною Східного Поділля і в межах України розташовані на території кількох районів південно-західної частини Вінницької області та Кодимського району Одеської області [5]. Східне Поділля — добре вивчений у флористичному відношенні регіон. Відомості про видовий склад флори Східного Поділля наводили у своїх працях В.В. Монтрезор, А.С. Рогович, І.Ф. Шмальгаузен та інші флористи [13, 16, 21]. Однак флора власне МТ до останнього часу залишалася практично не дослідженою. Флористичні описи низки урочищ на території МТ наведено у працях М.І. Котова (1940), а розташування місцезнаходжень окремих видів — у Г.О. Кузнецової (1953) та деяких інших дослідників. Практично всі місцезнаходження автори наводять для видів-едемифікаторів, а також видів пізньовесняного та літнього аспектів. Тому вивчення флористичного покриву та фітосозологічних особливостей МТ є актуальним завданням. Значною мірою це стосується майже не вивченої хорології ранньовесняних видів флори МТ.

Упродовж 2007–2009 років ми вивчали флору МТ. Під час польових досліджень на території Жмеринського, Шаргородського, Томашпільського, Чернівецького, Крижопільського, Ямпільського, Піщанського та Чечельницького районів Вінницької облас-

ті та Кодимського району Одеської області виявлено нові локалітети рідкісних ранньовесняних видів, занесених до Червоної книги України: *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams, *Galanthus nivalis* L., *Pulsatilla grandis* Wend., *P. pratensis* (L.) Mill., *Viola alba* Bess. та регіонально рідкісних видів: *Adonis vernalis* L., *Carex humilis* Leyss., *Dentaria glandulosa* Waldst. & Kit., *Hepatica nobilis* Mill., *Muscari neglectum* Guss., *Scilla bifolia* L. Наводимо хорологічну характеристику зазначених видів у регіоні та описи їхніх нових місцезнаходжень.

Crocus reticulatus — балкансько-причорноморсько-передкавказький вид. Поширення його в Україні та 4 нові місцезнаходження у МТ описані нами в попередній публікації [20]. У квітні 2009 р. ми виявили два нові локалітети виду: біля с. Студена Піщанського району та м. Кодима (за межами МТ) (рис. 1).

Перший локалітет розташований у долині р. Хрустова між селами П'ятихатки і Чабанове. Він приурочений до схилу західної експозиції з товтровими виходами — навпроти ботанічного заказника місцевого значення "Кукуляньська дача". Поверхню схилу вкриває степова рослинність, чагарники, поодинокі молоді листяні дерева та особини *Pinus sylvestris* L. Проективне покриття травостою — 80–90 %. У ньому домінують *Festuca valesiaca* Gaudin та *Koeleria cristata* (L.) Pers. З ранньовесняних ефемероїдів на схилі також зростає *Gagea*

raczoskii (Zapal.) Grossh. На ділянці розміром 50 × 20 м виявлено до 90 генеративних особин *C. reticulatus*.

Другий локалітет *C. reticulatus* розташований на відстані 1 км південніше від м. Кодима та 1,3 км на північний захід від с. Лисогірка. Тут виявлено 3 локуси популяції виду. В першому — на галявині серед ясенної діброви віком 40–50 років — відмічено 1 квітучу особину *C. reticulatus*. Галявина вкрита розрідженим злаково-осоковим травостоем. Другий локус *C. reticulatus* приурочений до схилу північно-східної експозиції з ухилом 20° серед густого підросту *Fraxinus excelsior* L. та *Swida sanguinea* (L.) Oriz 7–8-річного віку на місці суцільної вирубки в північній частині лісу. В ньому знайдено 3 генеративні та 1 віргінільну особину виду. Ще 1 квітучу особину *C. reticulatus* виявлено на відстані 200 м південніше другого локусу в сухій балці серед угруповання зі складу асоціації *Koelerietum (crustatae) poosum (angustifoliae)*.

Galanthus nivalis — малоазійсько-європейський вид. В Україні зростає на східній межі ареалу і поширений у Карпатах, Передкарпатті, Поліссі, Лісостепу і Північному Правобережному Степу. Росте переважно в листяних лісах, рідше на вирубках та галявинах [2, 17]. У межах МТ і суміжних районів Східного Поділля *G. nivalis* трапляється на території всіх лісництв. Загалом нами виявлено понад 15 місцезнахожденнь виду в регіоні (рис. 2), крім наведених раніше [14, 15, 17]. У північній частині МТ (за геоботанічним районуванням — Вінницький округ Європейської широколистянолісової області [4]) вид масово поширений у грабових лісах, а також у лісосуках та серед чагарників. В окремих лісових масивах площа популяції виду сягає багатьох гектарів, зокрема, *G. nivalis* масово поширений у лісах навколо м. Жмеринка та с. Рахни-Лісові Шаргородського району. Численні популяції виду трапляються у насадженнях уздовж залізничного шляху Вінниця—Жмеринка—Вапнярка. Всі досліджені популяції *G. nivalis* зрілі та повно-

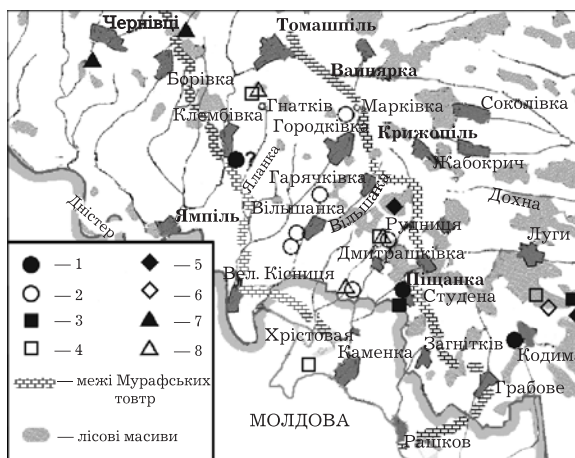

Рис. 1. Картошка поширення рідкісних ранньовесняних видів у Мурафських товтрах. Умовні позначення локалітетів: *Crocus reticulatus*: 1 — нові; 2 — відомі; *Pulsatilla grandis*: 3 — нові; 4 — відомі; *Viola alba*: 5 — нові; 6 — відомі; *Pulsatilla pratensis*: 7 — нові; 8 — відомі

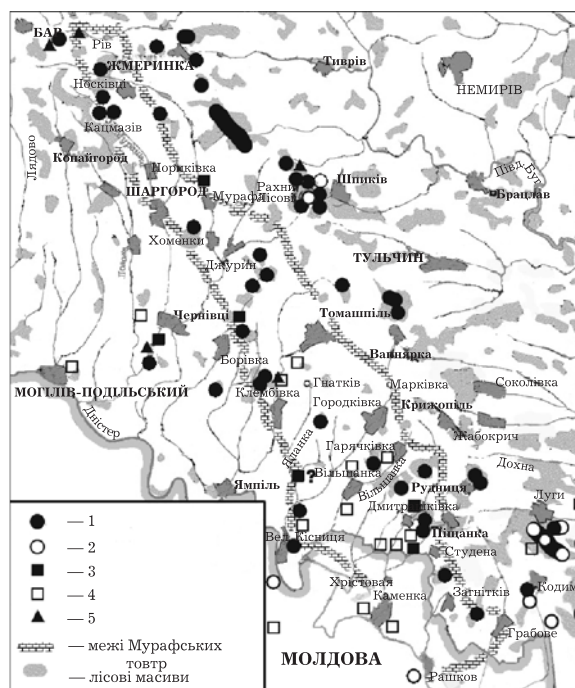

Рис. 2. Картошка поширення рідкісних ранньовесняних видів у Мурафських товтрах. Умовні позначення локалітетів: *Galanthus nivalis*: 1 — нові; 2 — відомі; *Adonis vernalis*: 3 — нові; 4 — відомі; *Hepatica nobilis*: 5 — нові

станові. Їхня середня щільність — 12–22 генеративних та 8–20 віргінільних особин на 1 м².

На півдні МТ (Ямпільсько-Ананьївський округ Європейсько-Сибірської лісостепової області [4]) *G. nivalis* трапляється значно рідше, а його популяції менш численні і приурочені переважно до вологих схилів та понижень у грабових дібровах. Так, у ботаничному заказнику загальнодержавного значення "Гарячківська дача" (Піщанський р-н) популяція *G. nivalis* виявлена лише в кв. 23 і 24 Піщанського лісництва, де приурочена до неглибокої балки з ухилом на схід, покритої у верхній частині (від кв. 31) деревостаном у складі *Quercus petraea* L. ex Liebl. та *Carpinus betulus* L., а в нижній — *C. betulus* та *Quercus robur* L. Площа популяції становить 3 га, щільність — до 10 дорослих особин на 1 м². А біля с. Русава-Радянка Томашпільського району місцезростання *G. nivalis* приурочені до схилів з ухилом 30–60° північно-східної та північної експозиції в долині р. Русава, вкритих грабовим деревостаном. На більш сухих вершинах схилів, вкритих *Quercus robur* та *Q. petraea*, *G. nivalis* росте у вигляді поодиноких клонів та куртин. Найпівденніші локалітети виду на МТ такі: біля с. Велика Кісниця Ямпільського району; в лісі Антоновому південніше с. Студена Піщанського району та в урочищі "Шершинці" за 4 км на південний схід від с. Загнітків Кодимського району.

Pulsatilla grandis — рідкісний вид, занесений до Червоної книги України та додатку I Бернської конвенції [8, 17]. Поширення видів роду *Pulsatilla* Hill у Східному Поділлі висвітлено в попередній нашій публікації [12]. В квітні 2009 р. ми виявили два нові локалітети виду: в околицях с. Бритавка Чечельницького району (за межами МТ) та с. Студена (див. рис. 1).

Перший виявлено на відстані 3 км східніше від с. Бритавка, в урочищі "Докийників яр". Місцезростання приурочене до схилу з ухилом 5–30° західної експозиції в сухій балці на відстані 20 м від лісу, поруч з між-

квартильним стовпом 107–109 Бритавського лісництва. Схили балки вкриває збіднена степова рослинність з лісовими елементами. Проективне покриття трав'яно-чагарничкового ярусу на ділянці — 70–100 %. У ньому домінують *Chamaecytisus austriacus* (L.) Link., *Botriochloa ischaemum* (L.) Keng, *Festuca valesiaca* та *Koeleria cristata*. Тут також ростуть *Adonis vernalis*, *Eryngium campestre* L., *Hieracium virosus* Pall., *Potentilla arenaria* Borkh., *Pulmonaria obscura* Dumort., *Viola hirta* L., *Calamagrostis arundinacea* (L.) Roth. Більша частина особин *P. grandis* скупчені у двох куртинах. Перша — у верхній частині схилу — має розміри 5 × 5 м. В ній виявлено 68 генеративних та 16 віргінільних особин. За 40 м вниз по схилу розташована інша куртина розміром 15 × 8 м. В її межах виявлено до 200 генеративних особин. У цій куртині на 1 м² припадає до 12–14 генеративних та до 4 віргінільних особин виду. Всього в популяції — 300–350 генеративних особин *P. grandis*.

Другий локалітет *P. grandis* виявлено на відстані 2 км західніше від с. Студена в сухій балці, що сполучає долини річок Малина та Хрустова, поряд з вапняковим кар'єром. Популяція виду приурочена до пологого схилу західної експозиції. Рослинність ділянки подібна до описаної для попереднього локалітету за винятком відсутності лісових видів у травостой. Проективне покриття травостою — 80%. У популяції виявлено 3 генеративні та 2 віргінільні особини *P. grandis*.

Pulsatilla pratensis. У квітні 2009 р. ми виявили нові локалітети виду: біля с. Рожнятівка Томашпільського району та с. Скалопіль Чернівецького району (див. рис. 1).

У першому локалітеті місцезростання виду приурочене до верхівки товтрового схилу південно-східної експозиції на правому березі р. Бушанка на відстані 3 км південніше від села. Ділянка вкрита похідною степовою рослинністю та рослинністю осипних ґрунтів. Проективне покриття трав'яно-чагарничкового ярусу — 70–

90 %. Його складають *Chamaecytisus austriacus*, *Adonis vernalis*, *Alyssum calycinum* L., *Aster bessarabicus* Bernh. ex Reichenb., *Botriochloa ischaemum*, *Calamagrostis arundinacea*, *Hieracium pilosella* L., *Festuca valesiaca*, *Koeleria cristata*, *Potentilla arenaria*, *Salvia nemorosa* L., *Thymus marschallianus* Willd., *Viola hirta* та інші види. Розміри популяції *P. pratensis* — 50 × 30 м. Її щільність — до 5 дорослих особин на 1 м², а загалом на ділянці виявлено близько 60 генеративних особин.

Другий локалітет *P. pratensis* виявлено за 0,5 км південніше від с. Скалопіль Чернівецького району в межах регіонального ландшафтного парку "Мурафа". Місцезростання виду приурочене до пологого схилу західної експозиції на лівому березі р. Мурафа. Схил вкритий степовою рослинністю, чагарниками і поодинокими деревами. Проективне покриття трав'яно-чагарничкового ярусу — 90%. У ньому домінують *Chamaecytisus austriacus*, *Festuca rupicola* та *Stipa capillata* L. Окремі ділянки займає угруповання, представлене асоціацією *Caricetum (humilis) botriochloosum (ischaemi)*. В травостої також ростуть *Adonis vernalis*, *Calamagrostis arundinacea*, *Cerinthe minor* L., *Gagea paczoskii*, *Koeleria cristata*, *Leopoldia tenuiflora* (Tausch) Heldr., *Teucrium chamaedrys* L., *Viola collina* Bess., *V. hirta* та інші види. В межах популяції *P. pratensis* розміром 3 × 3 м виявлено 25 генеративних та 14 прогенеративних особин.

Viola alba — центральноевропейський вид, що росте на узліссях, галявинах та серед чагарників. В Україні відомо до 10 його місцезнаходжень у Закарпатті, Придністров'ї, Лісостепу, Степу та Криму. Для Східного Поділля місцезростання *V. alba* наводиться у ботанічному заказнику загальнодержавного значення "Бритавський" (Бритавське лісництво) та околиць м. Саврань (Одеська обл.) [1, 7, 17]. Ми виявили нові місцезнаходження виду в околицях с. Червона Гребля Чечельницького району (за межами МТ) та в заказнику "Гарячківська дача" (див. рис. 1).

Перше місцезнаходження виявлене на відстані 1 км на південний захід від с. Червона Гребля. Воно розташоване на узбіччі міжрайонної дороги, по краю діброви. Рослинний покрив ділянки не сформований. Проективне покриття травостою — 60%. У ньому ростуть *Corydalis solida* (L.) Clairv., *Stellaria holostea* L., *Viola odorata* L. і рудеральні види. Загалом виявлено 3 старі генеративні особини *V. alba* та кілька віргінільних. Очевидно, це тільки окремий локус популяції виду в Червоногреблянському лісництві.

У заказнику "Гарячківська дача" особини *V. alba* виявлено вздовж просік по краю лісових кварталних масивів 22, 23, 30 та 31. У кв. 22, 23 і 31 деревостан складають *Quercus robur* та *Q. petraea* з участю поодиноких дерев інших видів. Зімкнутість крон становить 0,9, вік дерев — 50–60 років. Чагарниковий ярус на ділянках, до яких приурочена *V. alba*, практично відсутній. Слабо виражений підріст *Carpinus betulus* та *Quercus robur*. Проективне покриття травостою — 50–70 %. У ньому, крім *V. alba*, ростуть *Anemonoides ranunculoides* (L.) Holub, *Corydalis solida*, *Euphorbia amygdaloides* L. (рідко), *Isopyrum thalictroides* L. (рідко), *Lathyrus vernus* (L.) Bernh., *Pulmonaria obscura*, *Stellaria holostea*, *Viola odorata*, *V. suavis* Bieb. та інші види. Трапляється *V. alba* і на вирубці у кв. 30. Площа виявленої популяції *V. alba* — 1,5 га, її щільність — до 6 генеративних та 2–3 віргінільних особин на 1 м², а загальна кількість дорослих особин досягає 1500. На ділянці також виявлено кілька генеративних особин з проміжними морфологічними ознаками, характерними для інших видів з підсекції *Flagellatae* Kupff роду *Viola* L. Ці особини, очевидно, є нестійкими гібридами *V. alba* × *V. odorata* та *V. alba* × *V. suavis*.

У ході досліджень підтверджено місцезнаходження *V. alba* у заказнику "Бритавський", де виявлено кілька локусів виду на межі між кв. 64 і 65 Бритавського лісництва.

Щодо близьких видів *V. odorata* та *V. suavis*, то вони широко поширені в регіоні, часто — в межах населених пунктів. *V. odorata* внесено до "Списку регіонально рідкісних видів Вінницької області", однак, на нашу думку, цей вид доцільно виключити зі "Списку...", оскільки він не потребує охорони.

***Adonis vernalis*.** Поширення виду в регіоні висвітлене в попередній нашій публікації [18]. Протягом 2008–2009 рр. ми виявили 5 нових локалітетів виду в регіоні (див. рис. 2): в околицях с. Скалопіль Чернівецького району в межах регіонального ландшафтного парку "Мурафа" (за межами МТ), с. Рожнятівка Томашпільського району, с. Студена та Дмитрашківка Піщанського району та с. Бритавка Чечельницького району. Крім того, досліджено відомі локалітети в околицях с. Вільшанка Крижопільського району та на території заказника "Кукулянська дача" поблизу с. Студена [16].

Поблизу с. Скалопіль виявлено два локуси популяції *A. vernalis* на лівому березі р. Мурафа. Перший розміром 100×25 м простягається вздовж схилу на відстані 0,4–0,5 км південніше від села. Ценотичні умови ділянки наведено вище в описі *P. pratensis*. У локусі виявлено до 400 дорослих особин *A. vernalis*. Щільність популяції — до 10 генеративних та 2–4 прогенеративних особин на 1 м^2 .

Інший локус розміром 3×3 м приурочений до соснового насадження між 25-річним та 18-річним масивами навпроти с. Скалопіль. Ділянку вкриває похідний травостій з домінуванням *Poa pratensis* та *Koeleria cristata*. Проективне покриття — 80%. У локусі виявлено 12 генеративних особин *A. vernalis*. Надалі, з розвитком насадження, сонцелюбні види, зокрема *A. vernalis*, випадають з травостою ділянки.

Другий локалітет *A. vernalis* виявлено на відстані 3 км південно-західніше від с. Рожнятівка. Опис рослинності ділянки наведено вище для локалітету *Pulsatilla pratensis*. Розміри популяції *A. vernalis* — близько 100×30 м. Її середня щільність до-

сягає 4 дорослих особини на 1 м^2 , а загальна їхня кількість — близько 200.

В околицях с. Студена лінійний локалітет *A. vernalis* представлений багатьма популяційними локусами на схилах цікавого ландшафтного утворення у вигляді балки, що на півдні переходить у долину р. Малина, а на півночі — р. Хрустова, на відстані 6–8 км від с. Палієве до кордонів з Молдовою. За нашими дослідженнями, ці локуси в долинах обох річок та їх вододілі — в ботанічному заказнику місцевого значення "Урочище "Кікеї" " (долина р. Малина), заказнику "Кукулянська дача" (долина р. Хрустова) (обидва заказники створено саме з метою охорони *A. vernalis* [15]) та нововиявлені — пов'язані між собою в межах одного локалітету. Виявлена та обстежена його частина в околицях с. Студена (західніше від нього) має розміри близько 1000×20 – 30 м. Тут місцезростання виду приурочені переважно до схилів східної експозиції на вододілі річок Малина—Хрустова. Верхня частина схилу на межі з плато вкрита несущільними насадженнями деревних порід, переважно з *Robinia pseudoacacia* L. та *Quercus robur* і чагарниками, між якими є багато невеликих галявин, вкритих степовою рослинністю з проективним покриттям травостою 70–90%. На багатьох галявинах виявлено невеликі локуси *A. vernalis*. Домінують у рослинному покриві таких ділянок *Botriochloa ischaemum*, *Calamagrostis arundinacea* та *Koeleria cristata*, спорадично трапляються невеликі куртини *Stipa capillata*. Також поширені *Chamaecytisus austriacus*, *Festuca valesiaca*, *Leopoldia tenuiflora*, *Phlomis tuberosa*, *Pulmonaria obscura*, *Teucrium chamaedrys*, *Viola hirta* та інші види. Розміри найбільшого виявленого локусу *A. vernalis* — 50×20 м, в його межах росте до 40 генеративних особин.

Значно численніша популяція *A. vernalis* у нижній незалісненій частині схилу східної експозиції південніше від місцевого кар'єру. Тут поверхню схилу вкривають незначні товтрові виходи. Травостій у цій частині схилу подібний до описаного вище на галявинах, але з більшою часткою мезо-

фітних видів (види роду *Veronica* L. та ін.) та численнішими залишками угруповань з участю *Stipa capillata*. На окремих ділянках багато порослі *R. pseudoacacia*. Популяційна щільність *A. vernalis* досягає тут 6–7 генеративних та 1–5 прогенеративних особин на 1 м². Схил з протилежного боку балки використовують як пасовище і *A. vernalis* трапляється на ньому дуже рідко. Загалом на ділянці росте до 1000 генеративних особин виду.

У межах заказника "Кукулянська дача" ми виявили невелику популяцію *A. vernalis* на незалісненому схилі північніше від с. Чабанове. Проективне покриття травостою на схилі — 80–100 %. Домінує в ньому *Festuca valesiaca*. В популяції розміром 40 × 30 м росте до 50 генеративних особин *A. vernalis*.

Ще один локалітет *A. vernalis* виявлено східніше від с. Бритавка в урочищі "Докійників яр", де особини виду ростуть у травостої разом з *Pulsatilla grandis*, але на значно більшій площі. Ценотичні умови місцезростання наведено вище в описі локалітету *P. grandis*. Загалом в урочищі виявлено до 100 генеративних особин *A. vernalis* у складі кількох локусів на площі близько 1,5 га.

Біля с. Дмитрашківка *A. vernalis* виявлено в урочищі "Кукулянське" (кв. 2 Піщанського лісництва). Місцезростання приурочене до верхівки залісненого схилу в долині р. Кам'янка і охоплює невелику галявину розміром 30 × 20 м на товтровій скелі та просіку поруч неї на відстані 200 м південніше від товтри "Кінська скеля". Видовий склад травостою ділянки наведено в іншій нашій публікації [20]. В популяції росте до 50 генеративних і до 70 прогенеративних особин *A. vernalis*. Середня щільність популяції — 2 генеративні, 2 віргінільні та 2 іматурні особини на 1 м².

Також *A. vernalis* наводиться для заказника "Турська стінка" в околицях с. Вільшанка [15]. Ми простежили популяцію *A. vernalis* на відстані 2 км по лівому берегу р. Вільшанка від с. Рудник до лівої прито-

ки р. Вільшанка на межі Крижопільського та Ямпільського районів (територія заказника). *A. vernalis* тут росте на схилах з ухилом 25–40° північно-західної та південної експозиції. Висота схилів — 30–40 м. Їхню поверхню вкриває степова та перехідна ксерофітна рослинність, зрідка трапляються товтрові виходи. Ценотичні умови ділянки наведені в попередній нашій публікації в описі локалітету *Crocus reticulatus*. Щільність популяції *A. vernalis* невисока — до 3–4 генеративних особин на 1 м². Загальна площа популяції — 12–15 га, в її складі росте 1500–2000 генеративних особин виду.

Carex humilis — середньоєвропейсько-кавказько-західносибірський лісостеповий вид. В Україні спорадично поширений переважно в Лісостепу, північній частині Лівобережного Степу та Гірському Криму, рідко — в інших суміжних зонах рівнинної частини країни. Формацію *Cariceta humilis* внесено до Зеленої книги України [6]. На Східному Поділлі *C. humilis* поширений тільки в південній частині регіону — переважно по схилах приток Дністра, де приурочений до останцевих ділянок лучних степів. Ми виявили локалітети виду в околицях с. Вили Томашпільського району (ботанічний заказник місцевого значення "Лужки"), с. Скалопіль Чернівецького району (регіональний ландшафтний парк "Мурафа"), с. Вільшанка Крижопільського району, с. Качківка Ямпільського району та с. Болган Піщанського району.

Умови місцезростання *C. humilis* в околицях с. Вили наведено в попередній нашій публікації в описі *P. pratensis* [19] з околиць с. Скалопіль та вище в описі *P. pratensis*, а з околиць с. Вільшанка — в описі *Adonis vernalis*.

В околицях с. Качківка місцезростання *C. humilis* приурочене до схилів з ухилом 10–20° долини р. Яланка північніше від села. Зрідка на схилах трапляються товтрові виходи. Поверхню схилів вкриває степова рослинність та поодинокі чагарники. Проективне покриття травостою —

70–90 %. *C. humilis* трапляється в угрупованнях асоціації *Caricetum (humilis) festucosum (valesiaca)* на території розміром близько 800 × 150 м. Популяційна щільність становить 8–10 генеративних особин *C. humilis* на 1 м².

В околицях с. Болган виявлено дві популяції *C. humilis*. Перша приурочена до товтрових схилів долини р. Кам'янка на відстані кілька кілометрів від с. Кукули до південної частини с. Болган, у тому числі в ландшафтних заказниках місцевого значення "Вище школи" та "Біля вапняків". Ценотичні умови літнього аспекту травостою в межах заказника "Вище школи" описано в попередній публікації [18]. Загалом рослинний покрив схилів цієї місцевості досить одноманітний. *C. humilis* домінує в травостой на осипних ґрунтах, поступаючись на більш закріплених ділянках злакам *Botriochloa ischaemum*, *Festuca valesiaca* та *Koeleria cristata*. Проективне покриття травостою в угрупованнях формації *Cariceta humilis* — 40–70%. Щільність популяції *C. humilis* — до 4–6 генеративних особин на 1 м². Інша популяція *C. humilis* виявлена в південній частині урочища "Кисирняк" на відстані 2 км західніше від села. Ценотичні умови урочища описано в попередніх наших публікаціях [18, 20]. *C. humilis* домінує в угрупованні асоціації *Caricetum (humilis) botriochloosum (ischaemi)* на площі до 5 га по схилах з осипним ґрунтом. Щільність популяції — до 6–8 дорослих особин на 1 м².

Dentaria glandulosa — середньоєвропейський неморальний вид. В Україні зростає на східній межі ареалу і поширений в Карпатах та Західному, рідше Правобережних Лісостепу та на Правобережному Поліссі. Внесений у Червону книгу Молдови. Для Східного Поділля, через яке проходить межа ареалу *D. glandulosa*, наведено низку локалітетів виду [11, 13, 14, 16]. У МТ ми виявили локалітети *D. glandulosa* в лісництвах Барського та Жмеринського районів, у заказниках "Гарячківська дача" та "Бритавський" (за межами МТ). Підтвер-

джено локалітет виду в лісах біля с. Рахни-Лісові Шаргородського району [14]. В усіх місцезростаннях *D. glandulosa* у вигляді великих популяцій приурочена до деревостанів з домінуванням *Carpinus betulus*.

Hepatica nobilis — європейсько-далекосхідний неморальний вид. В Україні зростає на південно-східній межі європейського ареалу, яка проходить через Східне Поділля, поширений на Правобережному Поліссі, в Прикарпатті, Західному Лісостепу та західній частині Правобережного Лісостепу. Росте в широколистяних та мішаних лісах, на вологих схилах по берегах річок. На території Східного Поділля — регіонально-рідкісний вид, занесений до Червоної книги Молдови [3, 22]. У регіоні дослідження ми виявили *H. nobilis* у таких локалітетах: Барський район — західніше від с. Глинянка, в грабняку на березі р. Рів та західніше від с. Міжлісся, в кленовому груді (за межами МТ); Шаргородський район — південніше від с. Бушинка Тиврівського району, в грабовій діброві (за межами МТ); Томашпільський район — навпроти с. Русава-Радянка, в грабняку на товтровому схилі долини р. Русава; Чернівецький район — між селами Вила-Ярузькі та Скалопіль, в грабняку на лівому березі р. Мурафа (в межах ландшафтного заказника місцевого значення "Мурафа", за межами МТ) (див. рис. 2). В усіх локалітетах популяції *H. nobilis* нечисленні і відіграють незначну роль у ранньовесняній синузії неморальної флори регіону.

Muscari neglectum — середземноморсько-європейсько-кавказький вид. В межах України *M. neglectum* поширений у Лісостепу та Степу, переважно в правобережних районах. Трапляється в складі різноманітних угруповань — петрофітних, степових, лісових тощо [2]. На території МТ ми виявили *M. neglectum* у таких локалітетах: Крижопільський район — на відстані 2 км північніше від с. Вільшанка, на товтрових схилах долини р. Вільшанка; Піщанський район — в с. Болган, на вершині товтровоного схилу (заказник "Вище школи") та поблизу

с. Кукули в дубово-грабовому насадженні. В усіх виявлених місцезростаннях популяції *M. neglectum* невеликі та нещільні, але повностанові.

Scilla bifolia — південноєвропейсько-кавказько-малоазійський неморальний вид. В Україні досить звичайний у Карпатах, Західному та Правобережному Лісостепу, в інших регіонах трапляється рідко. Приурочений до широколистяних лісів та чагарників [2]. У МТ *S. bifolia* поширений на території більшості лісництв, особливо в північній частині регіону, утворюючи великі чисельні популяції, приурочені переважно до грабняків та вологих понижень у дібровах. В окремих лісових масивах у південній частині МТ *S. bifolia* не виявлений.

Природне поширення рідкісних ранньовесняних видів у регіоні наведеними локалітетами не обмежується. За усним повідомленням представника обласного природоохоронного управління, *Crocus reticulatus* росте також в околицях с. Клембівка Ямпільського району; лісника Бритавського лісництва — біля с. Деміївка Чечельницького району (Стратіївське лісництво, за межами МТ). За повідомленням завуча Шаргородської школи, *Pulsatilla grandis* та *Adonis vernalis* ростуть біля с. Довжок Шаргородського району. За словами жителів Ямпільського району, *Pulsatilla pratensis* росте біля селищ Велика Кісниця та Качківка, *Adonis vernalis* — Вербка, Качківка та Цекинівка на схилах Дністра та його приток, а *Hepatica nobilis* — біля с. Придністряньське.

Серед рідкісних ранньовесняних видів флори МТ і Східного Поділля слід згадати ще два, які раніше наводилися для цього регіону.

Crocus angustifolius Weston — середземноморський вид, ареал якого в минулому охоплював в Україні Степ та Східне Поділля. Тепер *C. angustifolius* в Україні зберігся тільки в Криму. Для Східного Поділля А.С. Рогович наводив місцезнаходження виду "... біля Дністра — між Ямполем та Ягорликом" [16, 17]. Цілком можливо, що в

минулому *C. angustifolius* траплявся і у МТ, а нині він заслуговує на репатріацію в межах колишнього ареалу в рівнинній частині України.

Leucojum vernum L. — західноєвропейський вид. В Україні поширений у Карпатах та Прикарпатті [2, 17]. В літературі є повідомлення про знахідку *L. vernum* в околицях с. Рахни-Лісові [14], але її слід вважати помилковою. Отже, ареал виду на сході обмежений околицями с. Вільховець Новоушицького району Хмельницької області (Удра, Петров, 1984, КВ).

Крім рідкісних видів ранньовесняної синузії регіону, слід відзначити ефемер ***Androsace elongata*** L., виявлений нами на окультуреній ділянці на південній околиці м. Піщанка. Цей вид широко поширений у Степу, але виявлене місцезнаходження є одним із найбільш західних.

Таким чином, раритетна ранньовесняна фракція флори МТ представлена неморальними (*Galanthus nivalis*, *Viola alba*, *Dentaria glandulosa*, *Hepatica nobilis* та *Scilla bifolia*), лучно-степовими (*Carex humilis*, *Crocus reticulatus*, *Pulsatilla grandis*, *P. pratensis* та *Adonis vernalis*) видами та видом з широкою екологічною амплітудою — *Muscari neglectum*. Вологолюбні неморальні види — *Dentaria glandulosa* та *Hepatica nobilis* — у лісових угрупованнях є супутниками граба у вологих деревостанах і поширені переважно в північній частині території МТ. Сухі діброви півдня МТ для цих видів малопридатні. *Galanthus nivalis* та *Scilla bifolia*, як менш вимогливі до вологи види, поширені в лісових угрупованнях МТ більш рівномірно. *Viola alba*, приурочена до світлих дібров, має диз'юнктивний ареал, в межах якого описані вище локалітети разом з ймовірно зниклим — з околиць м. Саврань — утворюють вузький перехийок у південній частині Східного Поділля. Рідкісні лучно-степові ранньовесняні види поширені лише на півдні МТ, у межах лісостепової області. Північніше лучні степи у МТ не трапляються. Обмеження локалітетів *Muscari neglectum* південною час-

тиною МТ може свідчити про степовий характер виду та вторинність його лісових місцезростань.

Частина наведених локалітетів рідкісних ранньовесняних видів перебуває під охороною в заказниках "Біля вапняків", "Бритавський", "Вище школи", "Гарячківська дача", "Урочище "Кікеї"", "Кукулянська дача", "Мурафа" і "Турська стінка". З метою збереження інших локалітетів слід взяти під охорону популяції рідкісних видів з околиць м. Кодима та сіл Бритавка, Студена та Скалопіль.

Гербарні зразки наведених видів з нових локалітетів передано до гербарію Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України (КВНА).

1. Андриченко Т.Л., Орлов А.А., Яворская Е.Г. Рекомендации по выделению новых лесных охраняемых объектов в Винницкой области // Рекомендации по совершенствованию ведения хозяйства в лесах государственного значения и на землях колхозов и совхозов Подолии. — Винница, 1990. — С. 105–120.
2. Бордзіловський Є.І. Родина Лілійні — Liliaceae Hall. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1950. — Т. 3. — С. 212–223.
3. Віслюкіна О.Д. Рід 301. Печіночниця — *Hepatica* Mill. // Там само. — 1953. — Т. 5. — С. 78–79.
4. Геоботанічне районування Української РСР / За ред. А.І. Барбарича. — К.: Наук. думка, 1977. — 303 с.
5. Денисюк Г.И. Толтры Юго-Запада СССР // Изв. ВГО. — 1987. — **119**, вып. 5. — С. 435.
6. Зелена книга Украинской ССР / Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. — К.: Наук. думка, 1987. — 216 с.
7. Клоков М.І. Рід 546. Фіалка — *Viola* L. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1955. — Т. 7. — С. 338–382.
8. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1976 р.). — К.: Мін-во екобезпеки, 1998. — 76 с.
9. Котов М.І. Геоботанічний нарис південної частини Вінницької області // Ботан. журн. АН УРСР. — 1940. — **1**, № 2. — С. 346–365.
10. Котов М.І. Пам'ятки природи Наддністрянщини (Околиці с. Стіни Томашпільського р-ну) // Там само. — 1940. — **1**, № 1. — С. 115–119.

11. Котов М.І. Рід 335. Зубниця — *Dentaria* (Tourn.) L. // Флора УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1953. — Т. 5. — С. 282–286.
12. Кузнецова Г.О. Флора і рослинність Середнього Придністров'я та можливість використання їх в народному господарстві: Дис. ... канд. біол. наук. — К., 1953. — 354 с.
13. Монтезор В.В. Обзорение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской и Полтавской // Зап. Киевского о-ва естествоисп. — 1886. — **8**, вып. 1. — С. 1–144; 1887. — **8**, вып. 2. — С. 185–288; 1888. — **9**, вып. 2. — С. 119–198; 1889 (1890). — **10**, вып. 3. — С. 457–546; 1891. — **11**, вып. 4. — С. 1–90.
14. Петров М.Ф. О восточных пределах ареала *Leucojum vernum* L. и вопросах флористического районирования // VIII съезд Укр. ботан. о-ва: Тез. докл. — К., 1987. — С. 22.
15. Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області / За заг. ред. О.Г. Яворської. — Вінниця, 2005. — 52 с.
16. Рогович А.С. Обзорение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Волынской, Подольской, Киевской, Черниговской и Полтавской. — К.: Университет. тип., 1869. — 308 с.
17. Червона книга України. Рослинний світ / За заг. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. — К.: УЕ, 1996. — 608 с.
18. Шиндер О.І. Географічне поширення та умови місцезростань *Adonis vernalis* L. (Ranunculaceae Juss.) на території Мурафських товтр // Інтродукція рослин. — 2008. — № 3. — С. 29–33.
19. Шиндер О.І. Види роду *Pulsatilla* Hill (Ranunculaceae) на території Мурафських товтр // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. — 2009. — Вип. 25–27. — С. 13–15.
20. Шиндер О.І. Поширення та стан популяцій *Crocus reticulatus* Stev. ex Adams (Iridaceae) і *Tulipa quercetorum* Klok. & Zoz (Liliaceae) на території Східного Поділля // Укр. ботан. журн. — 2009. — **66**, № 4. — С. 489–497.
21. Шмальгаузен И.Ф. Флора Юго-Западной России, т. е. губерний Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской, Черниговской и смежных местностей. — К., 1886. — 783 с.
22. *The Red Book of the Republic of Moldova*. — Chisinau: Știința, 2002. — 288 p.

Рекомендував до друку
П.С. Булах

А.И. Шиндер

Национальный ботанический сад
им. М.М. Гришка НАН Украины,
Украина, г. Киев

РАСПРОСТРАНЕНИЕ РЕДКИХ
РАННЕВЕСЕННИХ ВИДОВ ФЛОРЫ
МУРАФСКИХ ТОЛТР

Описаны новые местонахождения 11 редких ранне-весенних видов флоры Мурафских толтр и приведены данные об их распространении в регионе.

O.I. Shynder

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

DISTRIBUTION OF RARE EARLY-VERNAL
SPECIES OF THE FLORA OF MURAF
TOVTREA

New locations of 11 rare early-vernal species of the flora of Murafa Tovtrea are described. Regional distribution of these species is considered.